

Genersich János gondolatvilága

A késmárki líceum megújított oktatása és a pozsonyi líceum virágkora volt az az idő, amikor a két Genersich-testvér – egymást váltva – állt a késmárki iskola szolgálatában és egyszersmind megkezdte írói tevékenységét.

Alig pár év különbséggel tanulnak Jénában, talán legnagyobb hatású *alma mater*ekben, és hazatérve Podkoniczky Ádámmal az intézmény máig leghíresebb tanárai közé emelkednek. Míg Christian Genersich (1759–1825) a filozófiában és a természettudományban, Johann Genersich vagy Genersich János (1761–1823) a történelem, a teológia és a pedagógia terén írta be nevét a magyar művelődéstörténetbe.

Genersich János tankönyvként használt olvasókönyveiben a kortárs német felvilágosodás széles palettájáról a legkiválóbbakat – Lessingtől Herderig – találták a diákok szemléletes bemutatásban.

Nem írta ugyan le, de zsinórmértékül használta a tudományosság igényét, és a leszűkített értelmű „iskolai filozófiá”-n való túllépés nemes törekvését vallotta. A filozófiaoktatás célját nem a „dogmatikus rendszerek” elsajátításában, hanem az önálló gondolkodás kialakításában látta, amennyiben – mint hirdette – a filozófia „műveli az észet és képezi a szívet”(Szelényi 1914).

Nehéz házitanítóskodása után végre elkezdődő késmárki tanári pályája úgy indul, hogy a filozófia is egyik szakterületévé fog válni. Korrekt kompendiumai, igényesnek, tartalmasnak mondható líceumi előadásai ezt sejtetik. Ez az irány azonban lényegében nem folytatódik. Genersich a történelem és a pedagógia felé fordul, ezeken a területeken fejti ki képességeit, dolgozik hangyaszorgalommal, és alkot jelentős méretű életművet.

Jénában tanult, akárcsak később legjobb barátja, Johann Samuel Fuchs, vagy a neves lőcsei tanár, Johann Samuel Toperczer, akik mindketten jénai hallgatókból filozófusokká váltak. Nagy inspirátoruk volt ugyanis e város egyetemén Carl Leonhard Reinhold, a kanti kritizmus első lelkes és nagyhatású propagálója az akadémiai és azon kívüli körökben. Genersichnek viszont még nem adott senki ehhez hasonló impulzust a csaknem négy jénai esztendő alatt, bizonyos mert akkor az emelkedő nővőjű intézményben nem tanított invenciózus filozófiaprofesszor. A többi tárgy egy-egy jőnevű tanára volt inkább témaválasztásának elindítója: a történész Heinrich és Müller, a teológus Döberlin és Griesbach. Amikorra a kritizmus kezdi áthatni a szellemi életet vagy legalább egy részét, Genersich már kikerül ebből a szellemi von-

zásból. Hasonlóan tanárához, J. A. H. Ulrichhoz, aki egy időben mondhatni kantiánus volt ugyan (pl. Kant levelezőtársa), de fokozatosan eltávolodott a kriticismustól. Genersich mondhatni megállt a német felvilágosodás középső szakaszánál, ennek íróinál és gondolkodóinál (Thomas Abbt-nál, Klopstock-nál, Gleim-nél, Basedow-nál), és a későbbi neves szerzőket inkább csak etikai tartalmú műveiken keresztül igyekezett megismerni. Életrajzírói, Lipták, Menczel és Szelényi egybehangzóan állítják, hogy a klasszika nagyjai közül sem Goethe, sem Hegel nem tudta tartósan lekötöni figyelmét, ill. felkelteni érdeklődését. A kortárs filantrópiái nevelési mozgalomnál inkább: mondhatni életre szóló szellemi élményt és követendő mintát adott számára.

A késmárki szűkös tanári létviszonyok mellett a Monarchia által nyújtott szellemi mozgástér is korlátozottnak volt mondható: horizontja legfeljebb a jozefinista felvilágosodásig és a vele valamennyire paralell szepességi felvilágosult szellemű körökig terjedt.

Átlépni ezt a viszonylagos beszűkültséget, azt jelentette volna, hogy az egyes egyén elszánt kitérési kísérletekbe kezd. A kortársak közül erre csak néhányan vállalkoztak, és azok is sikertelenül. Az eredmény azért maradt el, mert objektíve nem volt erre igazi mozgástér: Samuel Toperczer megpróbál a klagenfurti kantiánusokhoz közeledni, ám már a kezdetnél vissza kell fordulnia és szigorú anonimitásba burkolóznia. Sámuel Fuchs Lembergbe távozik, de ez sem hoz igazi megoldást alkotó életébe, és végül Genersich János is csak törődött öregemberként jut el egy „igazi” katedrához (Bécs, Evangélikus Teológiai Fakultás), ám ez együtt jár ifjúkori aufkléerer-eszmék nolens-volens feladásával, és a kinevezéshez Ferenc császár – kéretlen – kegyének elfogadásával.

A *hazaszeretetről* írott műve, amely alcímében a „történeti-filozófiai kísérlet” nevet is viseli, mindmáig tartalmaz megszívlelendő, tanulságos gondolatokat. És ha Genersich interpretátorai általában azt jegyezték meg írásairól, hogy nem eléggé eredetiek, hogy inkább csak mások tudományos kutatási eredményeinek népszerűsítő feldolgozásai, úgy a szóban forgó nagy terjedelmű (kb. 700 oldalnyi) – itt csak szemelvényben visszaadott – műve mint „feldolgozás”, bizonyosan nem követi egyik kortárs irányzatot sem.

Pedig állt előtte néhány nagytekintélyű szerző mintaként, köztük leginkább Johann Gottfried Herder, a maga nemzet- és nyelvész-méjével, vagy az írónk által oly jól ismert és tüzetesen tanulmányozott filantrópiái iskola, nem utolsósorban pedig az eklektikus, a wolffi államtanokból merítő és meggyőző Sonnenfels (*Von der Liebe des Vaterlandes*. Wien, 1771.).

Nos, a szepességi tanárok közül is kimagaslóan nagy olvasottságú Genersich ráadásul jénai egyetemi éve alatt (1781–1785) megismerte Herder nagyhatású koncepcióit a nemzet eszméjéről és a humanitásról, mint ahogyan bizonyítottan jól ismerte a többi kortárs neohumanista gondolkodó írásait is. Csakhogy Herder nagyon élesen szembefordult a jozefin felvilágosodással, a II. József-féle centralizáló állammal, a németesítés politikájával és az egész Monarchiával mint államalakulattal, s jöllehet ezt félig-meddig anonim tette a *Humanitáslevelekben* (*Briefe zu Beförderung der Humanität*), a súlyos felségsértési pert alig tudta elkerülni.

Genersich *Hazaszeretet* c. tanulmányából világosan kitűnik a francia forradalom kozmopolitizmusával (és kivált a jakobinus diktatúrával) való szembenállása is. Ez a két említett út tehát szinte eleve ki volt zárva a feldolgozás során.

A témaválasztásban bizonyosan befolyásolta, hogy a magyar nemzethez, az osztrák–magyar államhoz és a német nemzetiséghez való viszony erősen foglalkoztatta a kortárs szepességi értelmiséget is, aminek több megnyilvánulását ismerjük. Például a kor igazi patriótájának gondolatát fejtegette Windisch Károly Gottlieb a *Presburger Zeitung*ban, képi formában pedig Asbóth János késmárki tanár verseiben és cikkeiben. Emellett a hú tanítvány és levelezőpartner, Rummy Károly és Glatz Jakab is hasonló nyomon jártak (lásd! Glatz 1799).

Nagy fontosságú volt és marad a monográfia bevezető írása, amely ugyanis a szerző erkölcsfilozófiai nézeteit foglalja össze, s egyben megadja a mű alaphangját: az erkölcsfilozófiai közelítést. Mint az *Előszó*ban írja: „Cáfolhatatlan igazság: az államok virágzása és tagjainak moralitása egymástól egészen elválaszthatatlan fogalmak. És megfordítva: a nemzetek, amelyek hanyatlásukhoz közelednek, az erkölcstelenség, a luxus, a bujaság, az arrogancia feltűnő példáit mutatják” (Genersich 1771:15)

Ez a kissé naiv vagy sematikusán vázolt kép történeti példái a német felvilágosodás szerzőitől származnak (Winckelmanntól Herderig), bár hivatkozásaiban a Corvin Mátyás utáni Magyarország is megjelenik. A virágzó állam hanyatlásának a szakaszai ezt követően kerülnek megnevezésre. Az első szakaszban a későbbi nemzedékek megvetik atyáik erkölcsseit: „Eljöttek azok az idők, amikor a spártaiak szégyelltek egy Lykurgost, a rómaiak egy Fabriciust, egy Brutust, egy Catot, egy Scaevolát. Ezek a hanyatlás periódusai voltak” (Genersich 1771:17).

A nemzetek erkölcsi hanyatlásának második fokát a látszaterény eluralkodása jellemzi nála: ekkor még a törvényeket nem sértik meg nyilvánosan, külsőleg még sértetlen az erény szentsége, de az újabb nemzedékekből hiányzik már az az erő, amellyel követni tudnák elődeik nemes erényeit.

Az erkölcsi süllyedés harmadik foka a törvények megvetése és a nyugtalanság: erkölcsfilozófiai véleménye szerint „a virágzó népek erőt és moralitást mutatnak, a süllyedő nemzetek pedig nagymérvű eltunyulást és erkölcstelenséget” (Genersich 1771:18). Úgy ítéli meg, hogy a Corvin Mátyás utáni magyarországi viszonyokra is éppen ez volt a jellemző.

A mű főszövegében az indító első fejezet a *hazaszeretet* lényegének meghatározásával kezdődik, ahol is leírja az értelmezések szélsőségeit, mai szóhasználattal a lokálpatriotizmustól a kozmopolitizmusig. Megjegyzendő, hogy a kor írói között nem csak ő konstataulta e fogalmi határozatlanságot, hanem a kortárs Lessing egészen odáig ment, hogy kijelentette: „a haza szeretetéről nem tudok fogalmat alkotni” (lásd! Herder 1971/II.:178).

A következőkben Genersich módszeresen jár el: a haza, majd a szeretet tárgyalása után kíván eljutni ahhoz a koncepcióhoz, amelyet a magáénak tud vallani: a felvilágosult hazaszeretet eszményéhez.

A mű szerkezete didaktikusan egyszerű és áttekinthető: az *I. rész*ben először a hazaszeretet természetéről szól; ezt követi: ennek okai; megnyilvánulásai és fokozatai; és végül a hatásai. A *II. rész* – amelyet főként terjedelmi okokból nem közlünk –

a hazaszeretet történeti és nevelési problémáit írja le, kissé terjengős módon, nem jutva túl az *I. rész*ben már kifejtett és ideálisnak jellemzett fogalmon.

A szülőföld, a haza, az ország fogalmainak és egymáshoz való viszonyainak fejtegetése közben Genersich – elég feltűnően – keveset időzik a nyelv és az anyanyelv problematikájánál. Miközben kiemeli az *ország* polgáraitra azonos, mindenkire egyformán és azonos mértékben érvényes törvények összekapcsoló szerepét, a közös nyelv meglétét nem tekinti meghatározó kritériumnak, bár megengedi, hogy „talán” ezt is bele lehet érteni a haza fogalmába.

Itt a látnivaló véleménykülönbség Herderrel, aminek az lehet az oka, hogy a nemzeti nyelvre épített herderi nemzeteszmé nem volt összeegyeztethető a „hungarus-tudat”-tal, vagyis azzal, hogy a soknemzetiségű osztrák–magyar monarchiában a saját nyelvet és kultúrát megtartó etnikai közösség (pl. a német) egyben vállalja a magyar nemzettel és az osztrák állammal való állami és politikai érdekközösséget. Itt valószínű, bár filológiailag bajosan kimutatható, hogy Genersich a svájci popularfilozófus J. G. Zimmermann irányába fordult, akinél a nemzet fogalma nem jelentette az egynyelvűséget (Zimmermann 1758).

Összefoglalva Genersich politikai filozófiájának alapeszméit, elmondható: az államforma kérdésében nem bocsátkozik – talán éppen óvatosságból – direkt fejtegetésekbe, de álláspontja kikövetkeztethető: világosan megkülönbözteti egymástól az abszolút monarchiát („a monarchikusan uralt nemzet”-et) és az alkotmányos monarchiát („a maga egész politikai alkotmányában szabad nemzet”-et). Genersich nyilvánvalóan eljut a rendi állam elutasításához, de a főveszélyt az abszolútizmus fenyegető visszatérésében látta.

A kompromisszumok híve volt, a mértéktartó, Rousseaut radikálisnak ítélő, a szélsőségek elutasítását valló politikai filozófiájában, amely látnivalóan nem egyezett meg Sonnenfels – felvilágosult, de az abszolútizmust megtartó – koncepciójával, sőt ellenezte és művében túl is lépett rajta.

Ismertetett műve súlyos kritikákat kapott több oldalról is, és csak tisztelettel gondolhatunk a szerző bátorságára, hogy nevét adta írásához, hogy nem bújik a korban szokásos anonimitásba. Igaz, a kellemetlen bírálatok hatására hosszú időre letette a tollat és csak 17 esztendő múltán vette újra kezébe, sohasem térve már vissza egykori témájához.

Genersich János:

A haza szeretetéről – Egy filozófiai-történeti kísérlet¹ (Részlet)

„Engedtessék meg nekem, hogy
boldogságot kívánjak a hazának
a felvilágosodás korában, amelyben
jómagam örömmel élek.” (Előszó)

A hazaszeretet fogalma nagyon határozatlan, és pontosítani elsősorban azon alkotórészek rögzítésével és meghatározásával kell, amelyekből összetevődik.

Először is a hazaszeretet fogalma nagyon határozatlan. Az egyik ember azt a helységet nevezi hazának, amelyben született s amelyben él, a másik azt a vidéket

mondja szülőhazájának, amelyre tevékenységi köre kiterjed; a harmadik még tovább bővíti a fogalmat, és benne foglalja össze az egész országot, amelyet nemzete lakik. A negyedik számára a haza – bár nem a voltaképpeni értelemben – : az az ország, amelyben a maga megélhetését találja, az ismert közmondás szerint: Ubi bene, ibi patria.²

Valójában az a hely, ahol először pillantottuk meg a napvilágot, ez a haza mindekelőtt. Itt éltük át első gyermekségünk korát, nemzőink, szüleink védelme és ápolása mellett: itt fejlődtek ki lelki tulajdonságaink álmainkból, itt volt, ahol először töltötték el lelkünket édes érzések, itt volt, ahol először éreztük testi erőnket, és ahol ezernyi, hol testi, hol lelki örömök ébredtek bennünk.

A hazának már egy bővített fogalma az, mely szerint benne foglaltuk össze az egész szülő-országot, amelyre ismeretségünk és hatókörünk kiterjed. Fialat életünk új viszonyai kiszakítanak minket abból a szűk körből, amelyből az első tavaszok korát átálmodoztuk. Megismerjük a szülőország más vidékeit, mint amelyek meddig őlükben tartottak minket és más embereket, mint akiket eddig láttunk. Azok a vidékek, amelyekre most kerültünk, ugyanannak a szülőországnak az alkotórészei, amely szülőföldünket magában foglalja, azok az emberek, akiket megismerünk, ugyanazon nemzetből valók, ugyanazon kormányzatuk van életünk társaival együtt, éppen olyan törvények alá tartoznak, talán ugyanazt a nyelvet beszélik, testvérek, akik egy törzsből terebélyesedtek ki a szülőország tágabb vagy szűkebb régiójában.

Ezek azok a természetes egyesítő pontok, amelyek a haza e tágabb fogalmát hozzákapcsolják annak eredeti első jelentéséhez. Éppen ez által bővül ki még jobban ez a fogalom és emelkedik föl a harmadik jelentéshez.

Ebben a jelentésében a haza fogalma egyre jobban elveszíti első értelmét. Ed-dig a haza inkább az országra vonatkozott, melyben éltünk, mint a lakosaira, vagy a haza-fogalom terjedelme legalább is csak a szülők, vérrokonok és ismerősök köré-re terjedt ki, úgy hogy a fősze mindig maga az anyaország maradt, mely táplált bennünket. Mármost ez a vonatkozás megváltozik a fordított viszonyban: úgy hogy számunkra a haza elsősorban a nemzet, amelynek a tagjai vagyunk és amelyet a maga egész politikai alkotmányában szabad, vagy monarchikusan uralt nemzetnek stb. tekintünk, és csak mellékjelentése az ország, amelyet ez a nemzet birtokol, s amely – és ez itt nem lényeges – lehet többé-kevésbé kedvező természeti adottságú. Az ország a lakosok nélkül, akik lakják, nem bírhat érdekekkel számunkra.

Legalább is ez a tisztább, az inkább elvont fogalma a hazának; ilyen módon ne-héz a két ideát, melyek a legtisztább képzetben mindig egymásba keverednek, elkü-löníteni egymástól. Habár egyes nemzetek, pl. az un. népvándorlás korában elhagy-hatják az anya-országukat, hogy egy új országot keressenek – amely legalább gyer-mekeik számára hazává (Vaterland) válik majd; azonban egy nemzet haza nélkül, akárcsak egy haza nép nélkül, mely abból tartja fenn magát, nem elgondolható.

Ez elvezet engem a negyedik, még kevésbé voltaképpeni fogalomhoz, melyet a hazáról fentebb megállapítottam. Ugyanis az *ok*, amiért a haza iránt vonzalmat ér-zünk, az, hogy a haza adja meg számunkra a fennmaradás, és az élet komfortjának eszközét. Véletlen körülmények kiragadhatnak bennünket az országból, melyben születtünk és talán nevelkedtünk. Egy idegen ország nyújthat nekünk fennmaradási utakat (a létfenntartás útjait). Vezessük le most a haza fogalmát új szülőföldünkre vonatkozólag. Szeretjük azt az országot, amely fenntart bennünket, mert táplálékot,

talán bőségebb táplálékot és több komfortot ad, mint voltaképpen hazánk (Vaterland) . Elszakadunk az anyaországtól, amely – vallási felfogásunk miatt, vagy a túl nagy népességtömeg vagy élelmiszerhiány miatt megtagadja tőlünk a létfenntartást vagy a támogatást; elidegenedünk a nemzettől, melynek tagjai voltunk, és új kötelékekkel kapcsoljuk magunkat egy idegen ország lakóihoz, akiknél létbiztonságot, vallásszabadságot, fennmaradást, megértést és támogatást találunk; ebben az országban, amely ezeket az előnyöket és szükségleteket nyújtja nekünk, egy új hazát üdvözlünk. Ubi bene, ibi patria.

A haza eme elcserelése és nemzetünk előjogairól való ezzel összefüggő lemondás mindig természetellenes marad, erőszakolt, és a szív emberének, az érző szívű embernek felettébb fájdalmas. Lehetnek azonban olyan esetek, amelyekben ez a hazacsere az egyetlen menedék az üldözött, a kenyér nélkül maradt számára, - és éppen ezért jogosult.

Ugyanilyen határozatlan a hazaszeretet fogalmának második alkotórésze.

A *szeretet*, amit hazánk iránt táplálunk, gyakran csupán az a hely iránti *tetszés* érzése, amelyben élünk. A fa, amely tikkasztó napokon enyhülést adott árnyékával; a füves tér, amely fáradságunkban pihenőhelyül szolgált; a domb, amely vonzó kilátást adott számunkra, a lakás, amely évekig szállást nyújtott; a patak, amely csörgedezésével gyakran felvidített; az erdő, amelynek magányos csendességét gyakran törték meg a levegő kedvelt dalnokai; - ezek mind mind élvezetet nyújtanak nekünk. Örömmel emlékezünk a kellemes érzésekre, amelyekre az említettek egyike-másika indított; emlékezünk az emelkedett gondolatokra, amelyeket az említettek először ébresztettek lelkünkben. Odasietünk, hogy még egyszer újra érezzük a lelkünket eltöltő érzéseket, Odasietünk, hogy még egyszer átgondoljuk azokat a gondolatokat, melyek felébresztették álmából lelkünket.

Ilyen módon nyert nagy vonzerőt a hideg filozófus szemében az a fa, amely az éles elméjűen gondolkodó Newtont az alma lehullásával nagyszerű felfedezéséhez vezette. Így válik a szerelmes számára örökre szentté első vallomásának színhelye, első forró ölelésének a helye. Így válik feledhetetlenné a hős számára az a hely, amelyen ragyogó győzelmet aratott az ellenség fölött.

Másfelől a szeretet, amellyel a hazát övezzük, gyakran csak a *tetszés* vagy a *vonzódás* az iránt a nemzet iránt, amelynek egy része vagyunk, egy olyan *tetszés* nélkül, mely a haza egy helyét tenné vonzóvá számunkra. Örülünk annak a népnek a virágzásán, melynek tagjai vagyunk; örömet érzünk a győzelmek fölött, melyeket hadseregei az ellenség fölött arattak, lelkesedünk olyan tettekért, amelyekben nem volt tevőleges részünk. Így például azt mondja a suszter, aki sohasem látta az ellenséget: megvertük az ellenséget.

Jóakarát és *tetszés* rendszerint egyesülnek, s közülük az utóbbi vonatkozik mind a helyre, mind a nemzetre, amelyek szeretetünk tárgyai.

Foglaljuk egybe a hazaszeretet eddig vizsgált jellegzetességeit és vessük föl a kérdést: vajon kellő meghatározást nyert-e a hazaszeretet természete?

De a jóakarát, amivel a hazát, vagyis azt a nemzetet, mely e hazát lakja, átfogjuk, - éppúgy, mint a *tetszés*, amely szülőföldünkre, vagy annak lakóira egyszerre vonatkozik, lehet tétlen, elfogult, önző, haszonleső.

Lehet a jóakarát tétlen. Szívből kívánunk a hazának és lakóinak boldogságot; őszintén részt veszünk előbbinek a virágzásában, büszkék vagyunk elődeink nagy

tetteire: de másokra hagyjuk, hogy a haza javát tevőlegesen előmozdítsák. Hanyag nyugalommal élvezzük azon országok eredményeit, gyümölcseit, amelyeket birtoklunk. Ahelyett, hogy tevékenyen hozzájárulnánk polgártársaink boldogításához, ölbe tesszük a kezünket. Megelégszünk azzal, hogy semmi olyat ne tegyünk, ami hátrányos lenne a közjóra, de azzal is, hogy haszontalan, hozzájárulás nélkül csak fogyasztó, lusta tagjai legyünk az államtestnek.

Lehet az ember elfogult: elfogult magának az államnak a tagjai iránt, s még inkább az idegenek iránt.

Elfogult maguk az államtagok iránt. Az állam bizonyos osztályainak a javát igyekszünk elősegíteni, anélkül, hogy tekintettel lennénk annak más rendjeire. A rend előjogainak kibővítésén dolgozunk, melyhez tartozunk, nem törődve azzal, hogy ez az egész számára előnyös-e vagy káros. Méltánytalanok vagyunk ama összeütközések megítélésében, amelyek az állampolgárok jogai között végbemennek; erőszakkal kezeljük azt, amit nagyvonalúan fel kellene áldoznunk az egész javára. Ebből viták támadnak, amelyek gyakran az egyik fél elnyomásával végződnek, gyakran megpolgárháborúk törnek ki, nemritkán az állam felbomlásával függnek össze, ami az alkotmány megváltoztatásához vezet, mely ritkán történik a belső erőktől szétszaggatott államtest leghevesebb görcsei nélkül.

Ebből alakul ki a rendek szelleme, amely, mert egyre nagyobb elfogultsággal helyezkedik szembe a közjó elősegítésével, fölöttébb antipatrióta.

Még inkább elfogult az idegenekkel szemben. Akkor egyedül az a nemzet lesz bátor, nemes, testi és szellemi kiválóságokkal megáldva, amelyhez tartozunk. Csakis az tudja felmutatni számlálhatatlan mennyiségben a szellem embereit. Akkor az általunk alkotott ország egyedül lesz gazdag természeti és művészi termékekben. Más nemzeteket és más országokat mélyen lebecsülünk és megvetjük őket, gyakran a haza iránti vak előszeretetből, gyakran az idegen országok és lakóik nemismeretéből; nem ritkán pedig mindkét okból.

De úgy tűnik, hogy még az igazi hazaszeretet sem mentes az elfogultságtól. Az igazi hazaszeretet voltaképpen ismérve talán az anyaország és lakói iránti előszeretet. Természetes, hogy ez az előszeretet, melyet a haza iránt tanúsítunk, olyan beavatkozás az igazságosságba, amit más nemzetek és más országok követelhetnek tőlünk. Az az előny, amivel az egyik felet kitüntetjük, épp ezért méltatlan eljárás a másikkal szemben.

Ez a haza iránti elfogultság, melynek a való voltát nem kívánjuk kétségbe vonni, részben elnézhető. Ugyanis

1. megvannak a maga fokozatai, és ezek a vak bálványozástól, mellyel a hazát tiszteljük, egészen az ésszerű, csaknem az igazságosságot súroló szeretetig emelkedhet.

2. ez az elfogultság, amennyiben mérsékli az ész és világismeret, és le van tisztulva, kármentes és

3. talán szükséges is, hogy a patriotizmus magasabb rendű megnyilatkozásaira lelkesítsen minket.

4. Az a jog, melyet vindikálunk magunknak, hogy kiváltképp szeressük hazánkat, a többi nemzetek számára is megengedett, úgy hogy az egyik nép elfogultságát kiegyenlíti a másik nép elfogultsága.

5. Kétségbevonhatjuk-e egyáltalán, hogy a haza elfogult előszeretete nagyon is szükséges a patriotizmus lényegéhez? Elviselje-e azokat a terheket, melyeket a haza ró rá, a nemzet, sőt a más népek iránt is igazságos férfi, hazájáért, kötelessége iránti meggyőződéséből és még életét is áldozza-e fel a közjó magasabb érdekének?

Ehhez járul még, hogy az igazi hazaszeretet, minél felvilágosultabb, annál inkább eltávolodik az elfogultságtól. Bizonyos, hogy a világlátott és tapasztalt férfiú másképpen szereti hazáját, mint az ország műveletlen fia. Az előbbi szeretete talán nem olyan tüzes és forró, de annál tisztább és nemesebb.

Hozzáteszem még, hogy nagyon rossz dolog a polgár egyik legfontosabb kötelességét egy előítéletből vezetni le, avagy megkísérelni annak gyakorlását egy előítélettől elválaszthatatlanná tenni. Az államtest minden tagjának megvannak a kötelességei, és e rárótt kötelességeknek a teljesítése, és ezek között különösen a közjóhoz való hozzájárulást és a saját előítéletet a kollektíva javára való feláldozásának buzgó, lelkiismeretes és hű teljesítése – ez maga a patriotizmus, mégpedig annak a nemesebb, tisztább és az állam boldogságára szolgáló legcélszerűbb fajtája.

A jóakarát, amivel a haza iránt viseltetünk, csakúgy, mint az ezen érzett tetszés, lehet végül is önző és önhasznú. Vagyis: hazánkat önmagunk kedvéért szeretjük, mert örömet szerez és háborítatlanul, nyugalomban lehet élni a haza és a törvények oltalma alatt. Ámde azokra a tettekre, amelyek által kényelmünket, erőnket, vagyunkat feláldozva tudnánk a haza javát elősegíteni, nem szánjuk rá magunkat. A szükség idején a magunk tulajdonát s az ahhoz tartozót próbáljuk megmenteni, a hazát pedig – a hazát magára hagyjuk. A tetszés nem elegendő még ahhoz, hogy jellemezzük az igaz hazaszeretetet. Mi az a meghatározás, amelyet fogalmunk teljessé tételéhez hozzá kell tennünk ehhez? Magának a hazának a fogalmából kívánjuk kifejteni.

A haza nem bír értékkel a lakói nélkül, akiket fenntart, vagy ama nemzet nélkül, amelyet ölében tart. Ennél fogva a tiszta hazaszeretet inkább a nemzetnek és javának a szeretete, mint a szülőföldnek a szeretete.

A nemzet egy összetett társadalom, amely egy általános célt, belső és külső biztonságot tűz maga elé mind az életre, mind a tulajdonra vonatkozólag.

Ez a cél a közjó, amelyhez az államtest minden tagja köteles erőihez mérten hozzájárulni.

Mármost a társadalom e cél egyre biztosabb eléréséhez törvényeket irt elő, amelyek ha bölcsek, a közjót segítik elő.

Az állam biztonságát részint a külső ellenség veszélyezteteti, részint a lakosoknak a szilárd törvényekkel szembeni engedetlensége bomlasztja. Az első esetben az egész nemzetnek, tehát egyes tagjainak is a kötelessége, hogy oltalmazza és megvédje a hazát az ellenséges betörés és pusztítás ellen. Van-e a polgároknak természetesebb és egyben szükségesebb kötelessége, mint hogy a hazától a veszélyt elfordítsák, mint hogy bátran szembeszálljanak az ellenséggel, küzdjenek a szabadságért, életért, tulajdonért – a legértékesebb javakért, melyeket birtokolnak?

A második esetben a rendre kell kényszeríteni a makacskodó polgárokat, meg kell büntetni őket, és egyes esetekben bizonyára ki kell oktatni őket. Az állam biztonsága s ezáltal közjáva a törvények tekintélyén alapszik, az igazságosság megtartásán, a jogszerűség védelmén, amely minden polgárt és minden polgári osztályt megillet.

A cél, amelyet a társadalom, amelyről beszélünk, elérni igyekszik, megköveteli: „Hogy annak minden polgára feláldozzon valamit természetes szabadságából.”

Ebből kollíziók adódnak az egyes polgárnak, vagy az állam egyes osztályainak a magánélőnei és a köz java között. Ebben az összeütközésben szükségszerű, hogy a polgár vagy az egyes államosztály magánélőnyét a magasabb közjó mögé helyezék.

Minden állam annál boldogabb, minél inkább célozza az egész alkotmány ennek a közjónak az elérését; minél határozottabbak az egyes államtagok és rendek jogai és kötelességei, annál jobban művelik az egyes polgárokat és rendeket a közjóra törekvésre, az állam általános intézményei által, vagyis a nyilvánosan kihirdetett törvényekkel, de kiváltképpen a neveléssel.

Az államnak ebben az állapotában uralkodik egy bizonyos közszellem, vagyis az állam minden polgára felismeri annak kötelező voltát, hogy hozzájáruljon a köz javához; a polgár úgy tekinti magát, mint a nagy egész egy tagját, amelynek a biztonsága rá van ruházva. Az egész hajtókerék nem haladhat akkor, ha az alkotórészek, amelyekből összetevődik, megakadnak, megrekednek. A nagy cél állandó szem előtt tartása, követése és az egyes tagnak e viszonyokhoz képest való együttműködése a kollektíva javára, felettebb szükséges. Buzgólkodás támad a közjó iránt, ami bizonyos áldozatokkal jár.

Egy, a közjóért való tevőleges buzgólkodás: a hazaszeretet; kötelesség, amely a haza minden polgárának annál szentebb kell legyen, minél inkább visszaszáll a buzgólkodás haszna önmagára; míg ennek gyakorlása nélkül kevésbé tud fennállni az állam, addig annál virágzóbbá válhat eme általánossá lett közszellem folytán, és az az is kell válnia; annál inkább nemessé válik az egész nemzet, a fejedelemtől egészen a legalacsonyabb kunyhólakóig.

A hazaszeretetnek megvannak a fokozatai. Olykor bizonyos időpontokban szenvedéllyé válhat, amely egészen megfelelkezik önmagáról, amely meglepő nyilatkozatokra és a legnagyobb áldozatokra késztet bennünket. Akkor egészen elfelejtjük, milyen cselekedettel tartozunk is magunknak elsősorban. A hazáért élünk – és halunk.

Az én szememben a haza eme szenvedélyes szeretete a szűkebb értelemben vett patriotizmus, vagy a haza iránti entuziazmus; messze van ez a hidegvértől vagy a vak áldozattól; ha a vallás és a becsület hajtóereje egyszerre tüzei fel, akkor eléri a legmagasabb fokot.

A haza szeretete mindig összekapcsolódik a közjó tekintetbevételével és gyakran saját előnyének a feláldozásával. Következésképp igen nemes fajtájú erény és nem jelenhet meg a műveltség bizonyos foka nélkül.

Ámde még a legvadabb emberek is nyilvánítanak hazaszeretetet, és ez annál, tüzezebb, minél kevésbé műveltek? – Erre azt felelem: „Szeretetet nyilvánítanak a szülőföld (Heimat), a szabadság tulajdona és az élet iránt. Védik a családot, amelynek a fejét alkotják, mint ahogyan a kotlós a csibéit. Védik szülőföldjüket, mert ettől függ az ő és övéik fennmaradása. Védik szabadságukat és életüket; hiszen vajon mely magasabb értékeket ismerhetnének ennél? A szeretet, amelyet a haza (Vaterland) iránt táplálnak, önző, vagy legfeljebb családjukra terjed ki, amelyhez a természetes gyengédség szilárd köteléke kapcsolja őket. Nincs fogalmuk a közjó-

ról, amely nagyobb közösségek boldogulására, jólétére vonatkozik, s ezért nem tulajdonítható nekik a hazaszeretetnek ez a formája.³

Ha ezek az emberek *törzsekben* egyesültek, úgy fokozatosan kialakul náluk az a fogalom, hogy az *egyed* fennmaradása és biztonsága elválaszthatatlan az *összesség* fennmaradásától és biztonságától. A haza szeretete, ami hevíti őket, fokozatosan világossá válik és kibővül. Mivel ez a szeretet eddig a szülőföldre és ezen emberek kicsiny otthoni-családi közösségére korlátozódott, most kiterjed ama általánosabb közösségre, melynek ők a tagjai és kiterjed jólétükre, értékeikre.

Ezeknek a törzseknek van *hazaszeretetük*; *ugyanis képesek a közjóért való* áldozatokra. Ezt a szeretetet *több hevességgel* nyilvánítják ki; ugyanis szenvedélyük erősebb, mint jobban kiművelt népeké. Képesek arra, hogy ellenségeiktől a legkeserűbb kínokat és a legkeményebb halálnemeket szilárdan és töretlen türelemmel viseljék el; mert ifjúságuktól fogva, mint a patriotizmusukról olyannyira elhíresült spártaiak, hozzászoktak a szenvedések elviseléséhez.

A *szülőföldnek* és – ha úgy tetszik, a *hazának* – feltűnő szeretetét mutatják a szülőhazájuktól elszakított négek. Megfosztva legnemesebb javaiktól, a szolgaság kemény igájára ítélve, hogy örökre elszakítsák tőlük lakásaikat; elragadják kezükből apáikat, asszonyaikat, gyermekeiket, játékaikat; eltávolítva isteneiktől, melyeknek oltalma alatt addig élhettek – ez számukra az az új állapot, amelybe, mint látják, ellenség ereje, az árulás és az európai idegenek birtoklási vágya hozta őket, a legkeményebb állapot, amibe csak kerülhettek. A szenvedés heve, amely megragadja őket, a sötét képek, melyeket a felcsigázott képzelet festett eléjük a kábulat állapota után, a rabszolgaság szörnyű gondolata érzékenységüket a legnagyobb vállalkozásokra ingerli. A szabadság nélküli élet keserűbb számukra, mint az ezerszeres halál. Szegény népek! Mely veszteség lehet számotokra valójában fájdalmasabb? Mi lehet nagyobb érték számotokra, mint a szabadság és nyugalom atyai lakásaitok birtokában?

A *felvilágosult* európaiaknak gyakran vetették szemére azt a kegyetlenséget, amivel ártatlan és szabad embereket – *önzésből* – a rabszolgaság kemény igájára ítélnék. A legtöbb kegyetlenségért egy nemzetet hibáztattak, amely maga, összes cselekedeteiben, oly sok érzéket mutatott a nemeslekűség, a szabadság és emberiség iránt, hogy egy ilyen, az emberiséget felháborító viselkedést a legkevésbé vártunk volna tőle. Mint amennyire nem igazolható egy emberbarát szemében ez a magatartás, - hiszen itt lehetetlennek tarthatók azok az okok, amelyek az elnéptelenedett Amerika emberfaló cukornádültetvényeiben dolgozó munkások szükség-szerűségéből adódtak, amennyiben az *emberiség jogai* azok, amelyek ezáltal csorbát szenvednek –, éppannyira nem kívánjuk elismételni a régi panaszokat és csak a szomorú sorson siránkozni, amely ezeknek a szerencsétlen áldozatoknak az európai birtoklási vágy folytán jutott.

Képzelnék magunk elé a kétségbeesettségnek azt az állapotát, amelybe az új rabszolga lesüllyedt, amikor megpillantotta a láncokat, amelyeket számára készítettek el, és a despotát, aki uralkodik majd fölötte a jövőben. Lassan kigyógyult aléltóságából-kábulatából. Úgy látja, örökre elszakították szülőföldjétől. Szabadságérzete még nincs megsemmisítve. Büszkesége még nem hajlik meg új urainak parancsai alatt, – „Ki vagy te – fogja mondani, - aki e rabszolgabilincseket rám akarod rakni? Milyen jögn jössz, nemtelen idegen, az én hazámba, hogy kirabold annak

békés lakóit? Nem áll talán a magad országában elég ember a szolgálatodra? - Megvásároltalak – mondod. Megvásároltál? De kinek volt joga arra, hogy engem eladjon? – Bűnöző vagyok-e hogy száműzetésre, hazámból való örök száműzetésre -, e láncok hordására ítéltettem? – Ó, testvéreim, akik itt még szabadok vagytok! Távolodjatok el ezektől a partoktól, amelyeket utoljára érintett testvéreitek lába. Húzódjatok vissza a mozdulatlan erdőkbe, amelyeket egyetlenegy bírvágyó idegen sem fog átkóborolni. – Vagy kötelezzétek magatokat, hogy örökre száműzitek ezeket az idegeneket ezekről a partokról. Tömörüljetez egy bölcs, jólelkű fejedelem köré, aki meg tudja védelmezni vagyonotokat, életeteket, szabadságotokat. – És te, idegen, aki kéretlenül uramnak tolod fel magad! Mit követtem el ellened, hogy szinte úgy bánysz velem, mint a leghalálosabb ellenséggel? Talán meggyaláztam az asszonyodat? Talán meggyilkoltam a gyermekedet? Talán elraboltam a vagyonodat? Talán véredet ontottam? – Kegyetlen, embertelen tirannus! , vagy mely név jellemeznél elég szégyentelen tetteidet? Szabadsággal mindentől megfosztottál engem, ami nekem drága volt”.

Most visszatérek a tárgyra és hozzáfűzök még egy megjegyzést, hogy jobban megmagyarázzam a hazaszeretet természetét.

Annak az előszeretetnek folytán, melyet általában a haza iránt táplálunk, a hazának kitüntető előnyökkel kellene bírnia más országok előtt. Gazdagabb kellene legyen természeti kincsekben, mint más országok. Kellemesebb égövben kellene elhelyezkednie és több kényelmet kellene nyújtania, mint más országok.

Ennek ellentmond az a tapasztalat, amely szerint a legzordonabb vidékek a földön éppoly nagy hatást gyakorolnak lakóikra, mint a legszerencsésebb régiók. A hideg Grönland kellemesebb lakói számára, mint az enyhébb, táplálékban gazdag Dánia. A kambodzsai ember megelégszik országának takarékos termékeivel; a tűzföldi megmarad a maga magányos szikláján, és nem követi az átutazó csábító szavát; a hottentotta előszeretettel időz a maga őserdeiben.

Jegyzetek

1. Von der Liebe des vaterlandes. – Ein philosophisch-historischer Versuch. 2. Teile. Wien, 1793.
2. „Ahol jó dolgunk van, ott a hazánk”. Eredetileg Arisztophanész Plutos c. vígjátékából az 1151. sor.
3. Hogy még a szülőföld szeretete sem működik mindig hasonló erővel, bizonyítja a magyarok legrégibb története. Míg Arnold német király szövetségében a cseh-morva herceg, Zventibold elleni hadjárat foglalkoztatta őket, „Simeon bolgár kán veszélyes szövetséget kötött korábbi ellenségeivel, a besenyőkkel, ellenük, és hirtelen rátámadt Etelköznek nevezett tartományukra, lemészárolta vagy elhurcolta a hátrahagyott határőröket, nőket és gyermekeket, felégetett és elpusztított minden szállást. Amikor tehát a magyarok visszatértek Morvaországból, olyan pusztítást találtak, hogy el kellett hagyniuk új hazájukat, melyben most a besenyők vetették meg a lábukat. – Etelköz elvesztése nem hozta túlságosan zavarba a magyarokat. Mivel ugyanis a Tisza, a Duna és a Morava mentén még elég termékeny pusztta volt, és lovaikon a szabad ég alatt csaknem szívesebben tartózkodtak, mint sátraikban, ezért *mi sem gátolta meg őket* abban, hogy Etelközön kívül is kedvükre éljenek” (Gebhard 1778:383).

Felhasznált irodalom

Gebhard: *Geschichte von Ungarn*. 1. Teil. Leipzig, 1778.

Genersich, J.: *Von der Liebe des Vaterlandes*. Wien, 1771–1793.

Glatz, J.: *Freymüthige Bemerkungen eines Ungars über sein Vaterland*. 1799.

Herder: *Humanitätsbriefe II.*, Berlin–Weimar, 1971.

Szelényi Ödön: *Genersich János*. Lócse, 1914.

Zimmermann, J. G.: *Von Nationalstolze*. 1758.